

Yayın Geliş Tarihi: 09.01.2021
Yayına Kabul Tarihi: 08.07.2021
Online Yayın Tarihi: 30.09.2021
http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.857266

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 23, Sayı: 3, Yıl: 2021, Sayfa: 1025-1051
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ANTİK ROMA'DA BİR STATÜ GÖSTERGESİ OLARAK EĞİTİM

Derya ÇIĞIR DİKYOL*

Öz

Bu çalışma, antik Roma'da MÖ 3. yüzyıl ile başlayan Yunan etkisindeki dönemde eğitimin bir statü göstergesi olması durumunu ele almaktadır¹. Çalışmada bu süreci hazırlayan koşullar ve Roma'nın toplumsal yapısının değişimi paralelinde yeni bir sınıflaşmanın meydana gelmesi durumu ve eğitimin bu yeni toplumsal tabakalaşmadaki önemi üzerinde durulmuştur. Antik literatürün temel alındığı araştırmada sosyolojik bir bakış açısı ile değerlendirmeler yapılarak, Roma'nın bahsi geçen dönemde yaşadığı değişim ve eğitimin bu değişimdeki rolü vurgulanmıştır. Yunan kültürünün yoğun etkisi yanında Roma'nın egemenlik iddiasının da eğitim faktörünü ön plana çıkarması, Romalı yeni sınıfın Hellenistik dünyada söz sahibi olma yarışına dönüşmüş ve geçmişten itibaren farklı alanlarda zaten var olan rekabet unsuru bu kez eğitim alanında kendine yer bulmuştur. Elbette bu sürecin başlarında Roma içerisinde yaşanmış olan patricii ve plebes sınıfları arasındaki ayrımının yasalarla eşitlenmiş olması Roma'da yeni bir hiyerarşik yapının oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu anlamda ekonomik gücü olan ve artık politik alanda yer bulabilen aslen plebes sınıfından kişilerin patricii sınıfından kişiler ile birlikte oluşturdukları yeni bir elit sınıftan bahsetmek mümkündür. Bu yeni elit sınıfın oluşması aşamasında Romalıların geri kalanından kendilerini ayırmalarına, sınırlarını çizmede yardımcı olacak statü sembolleri gerekmektedir. Yeni statü grubunun oluşturduğu bu sınırların ilk belirleyicisi ekonomik temelli olsa da, eğitim de bu üst sınıf ailelerin iktidar oyununda rekabeti tetikleyen önemli faktörlerden biri olmuştur. Eğitimin sağladığı avantajlar ile ayrıcalıkların antik dönemdeki bir örneğini izlediğimiz bu süreç, Bourdieu gibi sosyologların eğitimin sadece eğitim olmasından çok statü göstergesi olduğu iddialarının da Roma'da hayat bulmuş halidir.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Çığır Dikyol, D. (2021). Antik Roma'da bir statü göstergesi olarak eğitim. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (3), 1025-1051.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, ORCID: 0000-0001-9366-3011, ddikyol@iuc.edu.tr.

Anahtar Kelimeler: Eskiçağ Tarihi, Roma Tarihi, Roma Cumhuriyet Tarihi, Statü, Eğitim Tarihi.

EDUCATION AS A STATUS INDICATOR IN ANCIENT TIMES

Abstract

This study is based on the situation of education as a status indicator in the period under Greek influence in ancient Rome, starting with the 3rd century BC. The conditions that developed this process, the emergence of a new classification in parallel with the change in Rome's social structure, and the importance of education in this further social stratification were emphasized. We focused on ancient literature. Evaluations were made with a sociological perspective. The change that Rome experienced in the mentioned period and the role of education in this change was highlighted. Besides the intense influence of the Greek culture, the Roman sovereignty's claim to bring the education factor to the forefront has turned into a race for the new Roman class to have a say in the Hellenistic world, and the competition element that has existed in various fields from the past has discovered its place in education. Surely, the separation between patrician and plebeian classes experienced in Rome at the beginning of this process was equalized with laws that caused the formation of a new hierarchical structure in Rome. In this sense, it is possible to talk about a new elite class formed by the plebeians who have economic power and can now find a place in the political field, together with the patricians. In the formation of this new elite class, status symbols are needed to help the Romans separate themselves from the rest, to draw their borders. In which we follow an example of the advantages and privileges of education in antiquity, this process is the case of sociologists like Bourdieu, who believes that education is a status indicator rather than just education, came to life in Rome.

Keywords: Ancient history, Roman history, History of Roman Republic, education, Status, History of education.

“Evlat yetiştirdim. Babamın başarılarına yetişmek için çabaladım. Atalarımın övgüsünü kazandım, o kadar ki aynı aileden olduğumuza memnunlar. Kariyerim ailemi yüceltti.” (CIL-1².15).

GİRİŞ

Roma, krallık yönetiminden cumhuriyet idaresine geçtiğinde *patricii* ve *plebes* olmak üzere iki farklı sınıftan oluşan bir yapıya sahipti. Esasen bu çalışmaya konu olan eğitimin bir statü göstergesi olmasına yol açan temel sebeplerden biri, işte tam olarak bu iki sınıf arasındaki mücadelenin MÖ 3. yüzyılda geldiği durum ve bu mücadele neticesinde Roma’da değişen toplumsal ve siyasal düzenin eğitim alanına yaptığı etkidir. Hikayenin en başına dönmemiz

gerekliliği, yani Roma'nın toplumsal yapısından ve iki sınıf arasındaki mücadeleden kısaca da olsa bahsetmek zorunda oluşumuz bu yüzdendir.

Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllardan itibaren Roma'da *patricii* sınıfı siyasi, adli, iktisadi ve dini alanda imtiyazlı olan sınıfı. Hatta Roma'nın temel değerlerinden olan *pater* kavramı ekseninde bakıldığında, *patricii* sınıfı üyelerinin *plebs*'lerin *pater*'i olarak kabul edildiğini görürüz (Cicero, Cato maior de senectute, 6. 6; Livius, Ab urbe condita, 1. 8. 3-7; Plutarkhos, Romulus, 13. 3-8). Bu bağlamda *pater* kavramının sınıflar arasındaki çatışmada önemli olduğunun altını çizmek gerekmektedir; zira Roma devleti, familia'nın makrokozmosu olarak düşünülebilir (Gardner, 1998, s. 45-51). Devlet açısından *patricii* sınıfının yani *pater* olarak kabul edilen sınıfın *Patria potestas*² olarak adlandırılan *plebs*'ler üzerindeki egemenlik hakları da meşru kabul edilmiştir. Her ne kadar başlangıçta *plebs*'ler *patricii* sınıfının mahmileri olsa da (Cicero, De Re Publica, II. 16), Roma'nın giderek topraklarını genişletmesi neticesinde, bu iki sınıf arasında gerilimlerin yaşanmaya başladığı görülür. *Ager publicus*'un en başından itibaren *patricii* sınıfı üyeleri ile *plebs*'ler arasında bir anlaşmazlık konusu olması pek de haksız değildir; zira, bu toprakların büyük miktarı her ne kadar yasa dışı da olsa³ *patricii* üyelerin elinde bulunuyordu (Howatson, 2015, s. 12-13). Elbette iki sınıf arasındaki tek anlaşmazlık toprakların eşit dağıtılmaması ile ilgili değildi. İçin ekonomik boyutu en büyük meseleyi oluşturuyor ve diğer sorunları beraberinde getiriyordu. Roma anlayışında *patricii* üyelerin her türlü ayrıcalıktan faydalanan oluşu, MÖ 445'e kadar *plebs*'lerin herhangi bir *patricii* ile evlenmesinin dahi yasak olduğu göz önünde bulundurulduğunda daha iyi anlaşılabilir. Hukuki alanda da bu ayrımın mevcut oluşu elbette *plebs*'ler açısından daha da rahatsız edici bir durumdur. Cumhuriyet döneminde, iki sınıf arasındaki ayrımın bir kutuplaşmaya dönüşmesinin altında yatan sebep ise giderek büyüyen Roma pastasından pay alma mücadelesinin kızışması ile açıklanabilir. Elbette bu mücadelede *plebs*'lerin haklarına yavaş yavaş kavuşmasını sağlayan şey, varlıklı *plebs*'lerin siyasi ve hukuki erk istekleriydi. Bu mücadelede *plebs*'lerin başarisının arkasında yatan temel sebep ise Roma'nın büyüme isteği ve bunu sağlayacak askeri gücü nüfusun çoğunluğunu oluşturan *plebs*'lerden karşılamak zorunda oluşuydu. Oyunda kozlarını iyi kullanan *plebs*'ler MÖ 451 tarihinde on kişilik bir kurul (*decemviri*)

² *Patria potestas*, Roma toplumunun temelini oluşturan aile yapısının en önemli unsurlarından biridir ve bu sadece aileyi değil aynı zamanda siyasi otoriteyi eski neslin elinde tutmasında da kullanılan bir kavramdır (Sachers, 1949, s. 2134; Saller, 1986, s. 400).

³ *Patricii* sınıfı üyelerinin *ager publicus*'tan ellerinde tutabilecekleri toprak miktarı MÖ 367'de kabul edilen Licinius yasaları ile sınırlandırılmıştı.

atama hakkını elde ederek, On İki Levha Yasaları'nın kaleme alınmasını sağladı. Roma hukukunun temelini oluşturan bu yasalar, hakları ve suçları tanımlamanın yanında, Romalıların gelecek nesilleri eğitmesinde de önemli bir unsurdu (Cicero, De legibus, 2.59). Buna rağmen bir *plebs*'in diktator atanması MÖ 356'da, *ensor* olması ise MÖ 351'de gerçekleşti. Sınıf savaşına son veren kanun ise MÖ 287'de *Lex Hortensia*⁴ ile olmuştur (Howatson, 2015, s. 808-810). Ancak kanunların belirli bir tarihte kabul edilmiş olması, toplumda bu kabullenişin aynı tarihte gerçekleşeceği anlamına gelmemektedir. Bu anlamda Roma'da da *plebes* kökenli politikacıların *patricii* sınıfı üyeleri tarafından uzun yıllar dirençle karşılanmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. En azından, ataları da yüksek memuriyetlerde bulunmuş ve tecrübesi olan *patricii* sınıfı karşısında, deneyimsiz ve ailesinde tecrübelerinden faydalanabileceği kimsenin olmadığı Cato gibi *plebes* kökenli olanların, siyasi alanda *patricii* sınıfı üyelerine oranla daha fazla çaba sarf etmesi gerektiğini düşünebiliriz (Sciarrino, 2011, s. 3). Aslında siyaset alanında boy gösterebilecek olan *plebs*'ler, başından beri varlıklı olanlarla sınırlıydı yani mevkii sahibi olmak için zengin olmak ilk koşuldu. Burada üzerinde durulması gereken önemli noktalardan bir diğeri ise *patricii* üyelerin, *plebs*'ler henüz siyasi alanda söz sahibi olmadan önce eğitim konusundaki tavırlarıdır. Roma Cumhuriyet'inin bahsi geçen bu erken dönemlerinde eğitime ilişkin bilginin sınırlı olması, bu soruya yeterli bir cevap vermemizi zorlaştırıyor olsa da, *patricii* sınıfının *plebs*'lere nazaran çocuklarını-burada kasıt sadece erkek çocuklardır (Çığır Dikyol ve Şar İşbilen 2018, ss. 110-121) okuma-yazma, matematik gibi konularda daha iyi eğitmiş olduklarını düşünebiliriz.

Roma'da, MÖ 3. ve 2. yüzyıllar itibariyle başlayan eğitimin farklı bir boyuta taşındığı dönemde yaşanan şey, tam da Bourdieu'nun eğitimin esasen eşitsizlikleri giderme yönündeki etkisinden daha fazla, eşitsizlikleri pekiştirdiği ve var olan toplumsal yapının yeniden üretilmesi sürecinde bir araç olarak işlev gördüğü argümanına (Bourdieu, 1988; Bourdieu ve Passeron, 1996) uygun bir örnektir. Bu süreçte daha önce sınıfları (*patricii-plebes*) meydana getirmiş olan üretim ilişkilerine ilaveten tüketim pratikleri (lüks yaşam koşulları ve hatta eğitim harcamaları), itibar eksenini (eğitim ve dolayısı ile siyasi alanda kazanılan başarılar) önem kazanmaya başlar. Böylece sınıf farklılıklarının yerini statü farklılıkları alır (Giddens, 2010, s. 301). Kısacası, Roma'da bu dönem itibariyle sınıfsal anlamda

---

⁴ *Lex Hortensia*: MÖ 287'deki bu yasa ile *patricii* ve *plebes* sınıfı haklarında formel bir eşitlik sağlanmış ve böylece uzun yıllardır devam eden *patricii-plebes* sınıf mücadelesi son bulmuştur (İplikçioglu, 2007, s.72).

aşılmaya başlanan eşitsizliklerin yerini, eğitimle sağlanmaya çalışılan yeni eşitsizliklerin oluşturulmaya başlandığı bir süreç görülür. Bu dönemden itibaren eğitime ulaşabilecek (özellikle Yunan tarzında eğitime) maddi güce sahip aileler, geleceğin Roma'sını inşa etmenin ilk tohumlarını böylece atmaya başlarlar. Bu yeni gelecekte kendi aile adlarını oluşturmak ya da var olanı geleceğe daha da ihtişamlı bir biçimde taşıyabilmek önem kazanmış olmalıdır. Aile gerçekten de toplumsal düzenin korunmasında sadece biyolojik üremede değil, toplumsal ilişkilerin yeniden üretiminde de belirleyici bir rol oynar (Bourdieu, 1994/2015, s. 135). Ayrıca şunu da unutmamak gerekir ki, Romalılar için övünülecek atalara sahip olmak ve onlara layık bir hayat sürmek her daim en önemli statüler olmuştur (Cicero, De Off. 1.32). Bunu Roma cenaze törenlerinde kullanılan balmumu yüz maskalarında (Plinius, N.H. 35.2; Wheeler, 1997/2016, s.162, Res. 142) ve Scipio gibi isimlerin mezar yazıtlarında izlememiz mümkündür: “Evlad yetiştirdim. Babamın başarılarına yetişmek için çabaladım. Atalarımın övgüsünü kazandım, o kadar ki aynı aileden olduğumuza memnunlar. Kariyerim ailemi yüceltti.” (CIL-12.15). Aile ismini geleceğe taşıma görevini yerine getirebilmek MÖ 3 yüzyıl itibari ile eğitilmiş olmayı da gerektirecektir; zira gerek Roma içinde gerekse Roma'nın kurduğu yeni eyaletlerde siyaseten söz sahibi olabilmenin gereklilikleri içinde Yunanca ve Yunan tarzı eğitim önem kazanacaktır.

Esasen çalışmanın ana konusunu oluşturan statü kavramı, tanımlanması zor kavramlardan biridir. Toplumsal sistemin⁵ kurucu unsurlarından olan statü, kelime olarak mevki, konum, pozisyon anlamında kullanılmaktadır. Bireyin ya da grubun toplumdaki yerini, konumunu, mevkiini belirten bu kavram, bireyin toplumsal yapı içerisindeki yeridir. Max Weber, Economy and Society adlı eserinde (1922) statüyü “etkili bir toplumsal itibar iddiası” olarak tarif etmektedir. Bu kavramı sosyolojiye özgü olarak açıklayan ilk sosyolog Ralph Linton'a göre ise statü, onu işgal eden bireyden ayrı olarak sadece hak ve ödevlerin bir toplamı olarak tanımlanır (Linton, 1936: 113). Statü ayrıca, belli bir birey ya da gruba, toplumun

---

⁵ Toplumsal sistem: Sosyolojide toplumlara ve toplumların meydana getirdikleri bütünlüklere verilen isimdir. Toplumsal sistemler, etkileşimler ve örgütlenmelerin oluşturduğu bir bütünlüğü dile getirir ve faaliyetleri koordine ederler. Sahip oldukları özellikler ne olursa olsun, her toplum bir sistemdir ya da bir sisteme sahiptir ve bu sebeple her toplumda bir düzen mevcuttur. Bu düzen, bireylerin gruplaşmasından, örgütlenmesinden ve aralarındaki ilişkinin düzenlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu grupları oluştururken örgütlenen bireylerin benzer ve ortak özellikleri bulunmaktadır ve belirli kurallar çerçevesinde birbirleriyle ilişki kurmaktadır. Toplumsal sistem, kendisini oluşturan etkenlerden ve onlar arasındaki ilişki ağı olarak tanımlanır (Marshall, 2020, s. 757).

diğer üyeleri tarafından yüklenen toplumsal onur ya da saygınlık olarak da tanımlanmaktadır (Giddens, 2000: 620). Statü, bir anlamda toplumun kendi üyelerini konumlandırması, onlara değer yüklemesidir yani statü sahibinin kendi hakkındaki düşüncelerinden çok toplumun onun hakkındaki düşüncelerini tanımlar. Miller da aynı şekilde kavramı toplumsal anlamda saygınlık ve ilgi uyandıran her şey olarak tanımlamaktadır (Miller, 2012: 85). Görüldüğü üzere statüyü etkileyen birden fazla dinamiğin olduğu düşünüldüğünde, kavramın tanımlanmasının çok kolay olmadığını kabul etmek gerekir (Ellis&Anthony, 2018). Statü konuları ortak olan bir insan grubu, aynı itibara sahip bir statü grubu oluşturur ve grubun kaynakları üzerindeki statü tekelinden faydalanır (Marshall, 2020: 697-698). Antik Roma'da özellikle erken dönemlerde statüyü etkileyen en önemli faktörler, bireyin ait olduğu sınıf, cinsiyeti, yaşı gibi doğuştan sahip olduğu statüleridir. Ancak MÖ 3. yüzyıl itibarıyla doğuştan sahip olunan bu statülere, özellikle *plebs*'lerin *patricii* sınıfı üyeleri ile aynı haklara kavuşmaları neticesinde gelir düzeyi, askeri başarı, siyasi kariyer ve eğitim gibi sonradan kazanılan statü unsurları da eklenmiştir (Aktay, 2014: 495); zira Cato, Cicero gibi Roma tarihi açısından önemli isimlerin yazdıkları eserlerde gerek kendi eğitimleri gerekse çocuklarının eğitimleri hakkında çokça bilgiye ulaşmamız tesadüf değildir. Buradan hareketle çalışmada antik Roma'da eğitimin bir statü unsuru haline gelişi, Roma toplumsal sistemi içerisinde kazandığı önem ve toplumsal değişimdeki rolü üzerinde durulacaktır.

ANTİK ROMA'DA EĞİTİME GENEL BİR BAKIŞ

Toplumsal değişim ile eğitim arasındaki dinamik işlevler zinciri (Sağ, 2003, s. 20) Roma'nın da tarihsel sürecinde izlenebilmektedir. Öyle ki, Roma'da eğitim anlayışında üç aşama belirlemek mümkündür. İlki krallık döneminden itibaren MÖ 3. yüzyıla kadar sürdüğü anlaşılan dönem, ikincisi MÖ 3. yüzyıldan MÖ 148'e kadar olan dönemdir ki bizim çalışmamızın kapsadığı dönem daha ziyade bu ikincisidir ve Yunan etkisindeki dönem olarak değerlendirilir. Sonuncusu ise Yunan eğitimini temel alan, Roma karakterinin görüldüğü eğitim anlayışıdır (Van der Berg, 2000, s. 352). Krallık döneminden MÖ 3. Yüzyıla kadar sürmüş olan ilk dönem geleneksel eğitim anlayışının amacı, atalar geleneğini (*mos maiorum*) çocuklara aktararak (Plinius, *Epistulae*, 8.14) iyi birer yurttaş yetiştirmektir. Livius'un bu erken döneme ilişkin aktarımlarından biri, *pater familias*'ın çocuğun eğitimi üzerindeki yükümlülüklerinin ne derece önemsenmiş olduğu hakkındadır (Livius, *Ab urbe condita*, 5.18.5). Roma'da çocuk yetiştirmenin iyi bir yurttaş yetiştirmekle bir görüldüğü bilinmektedir. Bu da bize Roma'nın refahının, bireysel isteklerden, hatta yeri geldiğinde aile bağlarından

daha önemli kabul edildiği sonucuna götürmektedir (Gardner, 2012, s. 67). Cicero'nun konuya ilişkin sözleri bu anlayışı oldukça somutlaştırır niteliktedir:

“O halde herkesin tek bir hedefi olmalı: Tek tek her bireyin yararı ile toplu olarak herkesin yararı aynı olmalıdır. Eğer bir insan bu yararı sadece kendisine çevirirse, tüm insan birlikteliği çözülecektir.” (Cicero, De Officiis, 3.4).

Bu dönemde, çocuğun eğitimindeki temel amaç, aileye disiplinli bir üye kazandırmaktır (Smith, 1969, s.193). Aslında bu durum, Roma'da hiçbir dönem değişmemiş ve hep aynı kalmıştı. Seneca'nın methedilmeye değer sözler olarak dile getirdikleri, çocuğun, babanın ve dolayısı ile ailesinin otoritesine bağlı ve itaatkar olduğunu bildirdiği sözlerdir (Bonner, 1986, s. 241). Roma'nın en önemli başarısı olarak kabul edilebilecek yurttaşların devlete bağlılığı olgusu, imparatorluğa dönüşmesindeki başlıca etkindir ve bunda yurttaşlık eğitiminin payı büyüktür. Russell, insanların devlete bağlı kalmasını sağlayan şeyin dini hürmet ve ailenin başına duyulan saygı olduğunu ifade ederken, kişiler üstü devletin Roma'nın eseri olduğunu söylemesi bu anlamda dikkate değerdir (Russell, 1932/2017, s. 65). Aileye itaat etmek, daha ziyade atalara ve dolayısıyla vatana da itaat ve sadakatle bir görülmüş olmalıdır. Yurduna bağlı olmak antik Roma'nın ilk dönemlerinden itibaren en önemli değerlerinden biri olarak görülmüştür (Cicero, De Officiis, 1.57). Öyle ki, Alba Longalılar ile Romalılar arasındaki çatışmanın aktarıldığı Horatia'nın öyküsünde, vatana bağlılık değerinin, kadınlarda ve erkeklerde olması beklenen bir özellik olduğu anlaşılmaktadır. Halikarnasoslu Dionysios Horatia'nın ağabeyinin onu öldürmeden önce şu sözleri söylediğini belirtir: “Seni sahtekar bakire, ağabeylerinin utanç kaynağı, atalarının yüz karası!...” (Dionysios, Romaike Archaeologia. III. 21. 6). Roma dininin de aile ve devlet kültü üzerine kurulmuş olması ve bu açıdan bir yurtseverlik dini olarak tanımlanabilmesi ayrıca önem taşımaktadır (Russell, 1932/2017, s. 65). Romalılar için dinin işlevi, tanrılar ve aile, tanrılar ve devlet arasındaki istikrarlı ilişkiyi devam ettirmektir (Gardner, 2012, s. 7-8).

Roma'nın erken dönemlerinde temel yaşam kaynağının tarım ve hayvancılık olduğu göz önünde bulundurulduğunda, çocukların eğitiminde bu yaşam biçimine ilişkin unsurların etkin olması normaldir. Bu bağlamda, çocukların daha ziyade aile içinde gerçekleşen gündelik yaşam üzerine kurulu bir eğitim aldıkları anlaşılmaktadır. Ev yaşamına ilişkin bilgileri de ailesinden alan çocuk, atalardan kalan geleneksel yöntemleri bu şekilde öğrenirdi (Van der Berg, 2000, s.354). Roma'nın geleneksel eğitim anlayışında fiziki eğitimin daha ön planda olduğu görülür. Zira güç ve dayanıklılık ülkesi için savaşıacak olan çocukların

eğitimi açısından elzemdir ve bu nedenle silah talimi ve binicilik, verilen eğitimlerin başında gelmektedir. Ayrıca fiziki eğitimin yanında çocuğun iyi ahlaklı olması ve yasaları öğrenmesi de iyi bir yurttaş olması açısından eğitim içinde önem taşımaktadır.

Roma'nın eğitim açısından ele alındığında üç ayrı dönemde incelenebileceğini yukarıda belirtmiştik. Konumuz açısından MÖ 3. Yüzyıl ile başlayan ikinci dönem Yunan etkisinin yoğun olarak görüldüğü ve bu etkinin eğitim alanında fazlasıyla hissedildiği bir dönem olarak karşımıza çıkar (Cornbil, 2001: 134). Bu noktada üzerinde durulması gereken önemli bir husus, Roma'nın kendinden daha üstün bir kültürle MÖ 3. Yüzyıl itibarıyla aniden karşılaşmış olması ve bu sebeple Roma'nın eğitim alanında da Yunan kültürünü benimsemeyi tercih ettiği yönündeki düşüncelerin bir anlamda eksik olduğunu belirtmek olacaktır; zira Roma zaten MÖ 8. yüzyıl itibarıyla Yunan kültürünü tanyordu ve kültürlerarası etkileşim bu tarihten itibaren iki kültür arasında bir şekilde mevcuttu (Cornell, 1995, s. 81-118; Holliday, 2002, s. 7). MÖ 3. yüzyılda değişen şey ise Roma'nın artık siyasi olarak egemen güç haline gelmiş olması ve egemenliğine aldığı bu kültür coğrafyasını yönetmek için ihtiyacı olan donanımı kazanması gerekliliği idi ve bu donanımı sağlayacak unsurlar içinde eğitim başlıca yeri alıyordu.

MÖ 3. VE 2. YÜZYILLARDA EĞİTİMİN BİR STATÜ GÖSTERGESİNE DÖNÜŞMESİ

Roma'da cumhuriyet yönetiminin kurucusu olan *patricii* sınıfı içinde en başından beri mevcut olduğu bilinen bir rekabet ortamı bulunmaktaydı. Ancak bu, özellikle başlangıçta -Roma devletinin temel prensibini oluşturan yayılmacı politikasını besler şekilde- savaşta kazanılan başarılar ile sınırlı gibi görünmektedir (Forsythe, 2005, s. 160). Eğitimin bir prestij ve statü meselesi haline gelerek (Cicero, De oratore, 2.1; 3.74; Horatius, Satires, 1.4.105-106, 1.4.121, 1.6.76-7), Roma'daki rekabet ortamına yeni bir boyut kazandırması ise Hellenistik dünyanın fethi ile başlamıştır. Roma'nın erken dönemlerinde eğitime ilişkin elimizdeki bilgiler üzerinden bir değerlendirme yapıldığında, MÖ 3. yüzyıla kadar Roma'da zaten her alanda gücü ellerinde bulunduran ve bunun doğal olduğunu düşünen *patricii* sınıfı eğitim konusunda da geleneksel anlayışın dışına çıktıklarını söylememiz mümkün değildir. Okuma-yazma elbette Roma'da Etrüskler'den itibaren biliniyor (Prayon, 2019, ss. 48-51), olasılıkla elit kesim içinde sınırlı bir alanda kullanılıyor ve *plebs*'lere karşı mevcut statü göstergelerinden birini oluşturuyordu. Roma'da *patricii* sınıfından olan bir ailede doğmuş erkek

çocukların, gelecekte devlet görevlerinde bulunacakları kesindi ve bu sebeple *pater familias*'ın bu konudaki görevi devletin devamı bağlamında da önem taşımaktaydı (LeMoine, 1991, s. 351). Cato aktardığı bir örnekte, Papirius Praetextatus adında babası ile Senatus'a gelip, Senatus'un işleyişini yerinde gören ve tartışmaları dinleyen bir çocuktan bahsederek, siyasilerin oğullarını bu alanda nasıl eğitiyor olduklarını gözler önüne serer (Cato, Contra Ser. Galbam ad milites, ORF 172). Ancak *plebs*'lerin de siyasi arenada boy göstermeye başlamalarıyla birlikte, eğitimi sadece pratik boyutta ele almanın yeterli olmadığını düşünenler olmuş olmalıdır ki; evde özel eğitim veren hocaları işe dahil edilmiştir. Aslında *plebs*'lerin politik hayata katılması ile halkın oylarının, dolayısıyla hitabetin önem kazandığı dönemde, okuma-yazma ve söz söyleme üzerinde uzmanlaşmış olmanın getirisinin çok daha fazla olacağı muhakkaktır. Bilindiği gibi, daha MÖ 241'de Marcus Fabius Buteo ve Gaius Aurelius Cotta adlı *ensor*'lerin *comitia centuriata*'yı yeniden düzenlemesi ile halkın seçmen olarak önemi daha da artmıştı (Millar, 1984: 8; Millar, 1986, s. 10). Hatta Roma siyasetinde yer edinmiş *plebes* kökenli politikacıların hayatlarına dair antik yazarların incelemelerinde, bu isimlerin askeri başarıları yanında hukuk davalarına bakıyor olmaları, iyi hatip olmaları gibi akademik eğitimi ön plana çıkaran özelliklerinin gündeme getirilmiş olduğu görülür (Plutarkhos, Bioi Paralleloi, Cato, 1.4; Plutarkhos, Bioi Paralleloi, Cicero, 1.3,4). Diğer yandan siyasi alanda *plebs*'lerle eşitlenmiş olan *patricii* sınıfı üyeleri ve zengin *plebs*'ler mevcut üstünlüklerini sürdürmek istemişler⁶, bu sebeple çocuklarının eğitimine daha fazla önem vermek durumunda kalmışlardır. Her ne kadar Suetonius'un, Roma'da hitabetin öneminin çok geç fark edildiğini bildirirken verdiği örnek daha geç bir tarihte MÖ 161 yıllarında meydana gelmişse de, burada söz konusu kişilerin olasılıkla Yunan filozoflar ve hatipler olduğunu söyleyebiliriz; zira benzer bir olay MÖ 155'te Carniades olayında da görülmektedir (Plutarkhos, Bioi Paralleloi, Cato, XXII, 5). Suetonius'un ifadesi şu şekildedir:

“Gaius Fannius Strato ve Marcus Valerius Messalla konsül iken, *praetor* Marcus Pomponius Senatus'a danıştı. Filozoflardan ve hatiplerden söz edildiğinde, bu konu hakkında şöyle karar verdiler: Filozofların ve hatiplerin Roma'da bulunmamalarına *praetor* Marcus Pomponius'un dikkat etmesine ve tedbir

---

⁶ Bahsi geçen bu üstünlük daha ziyade iktidar anlamında kullanılmıştır. İktidar kavramı toplumsal tabakalaşmanın merkezinde yer almaktadır. İktidarın üç ayrı boyutu statü, sınıf ve partidir. Weber'e göre iktidar genel anlamıyla, kişilerin ya da grupların, başkaları karşı çıksa dahi kendi istedikleri şeyleri gerçekleştirebilmeleri olarak tanımlanır (Marshall, 2020, s. 328).

almasına, kamu işlerinden ve kendi emniyetinden dolayı bunun ona da uygun görünmesine, karar verirler.” (Suetonius, De Grammaticis et Rhetoribus, 25.1-2).

Beard, Latin edebiyatının üretilmesinin ve korunmasını kolaylaştıran şeyi Yunan dünyası gelenekleri ile MÖ 3. yüzyıl ortalarında başlayan ve giderek artan ilişkiye bağlar (Beard, 2018, s. 171). Bu durum eğitim açısından da aynı şekilde gerçekleşmiş ve akademik eğitime verilen önem aynı tarihlerden itibaren artmıştır. Böylece MÖ 3. yüzyıl itibari ile Roma’da eğitim alanında önemli bir değişim yaşanmaya başlamış ve bu değişim Hellen kültürünün popülerleşmesi ile gündeme gelmiştir. Suetonius konuya ilişkin şunları aktarır:

“Bir zamanlar Roma’da kuşkusuz, kültürsüz ve de savaşçı bir millet olarak o zamana kadar özgür kişilere yönelik öğretim için henüz çok fazla zamanları olmadığından, dil ve edebiyat çalışmaları ne bilinirdi ne de bu türden çalışmaların saygınlığı vardı.” (Suetonius, De Grammaticis et Rhetoribus, 1.1).

Roma’da MÖ 3. yüzyıl itibari ile farklı yaş grupları için okullar açıldığı bilinmektedir (Joyal & Yardley, 2009, s. 123). On iki yaşından itibaren eğitim veren bu okullar amaç ve müfredat açısından Yunan okullarına benzemekte ve gramer okulları olarak bilinmekteydiler. Gramer okullarında verilen gramer ve edebiyat eğitimin öğrencileri bir üst seviye olan retorik okullarına hazırlamak amacını taşımaktaydılar. Gramer okullarında devletin hazırladığı bir müfredat ya da bir ders programı ya da okulların denetimini sağlayan bir devlet organı bulunmadığı halde, yapılan pratiklerde grammaticus’lar (edebiyat öğretmenleri) içerisinde yine de bir birlik olduğu anlaşılmaktadır (Dürüşken, 2001, s. 48). Bu okullardaki derslerde hangi konuların işleniyor, hangi yazarların okutuluyor olduğu bilinmemekle birlikte genel olarak şairleri yorumlamak, doğru bir aksan ve konuşma bilgisi üzerinde durulduğu bilinmektedir (Tacitus, Dialogus de Oratoribus, 1. 87). Ayrıca Roma’daki gramer okullarında Yunanlardan olmadığı şekilde iki dilli bir eğitimin verilmiş olduğu açıktır. Yunanca konuşabilmenin ve hatta düşünebilmenin Romalı liderlere nasıl bir avantaj sağladığını Polybios ya da Poseidonios⁷ fark etmemiş olsalar da, Hellenistik dünyanın yönetiminde (Gruen, 1992, s. 252) söz sahibi olmak isteyen bu adamların iki dilli bir eğitim almış

---

⁷ Poseidonios (MÖ y. 135-50) bir tarihçi, bilim adamı ve filozoftur. Rhodos’ta Stoacı okulun başında bulunmuş bir kişidir. Hellenistik dönemin bilgi birikimini özümsemiş olması dolayısıyla Roma dünyası açısından önemli bir isimdir. Elli iki kitaptan oluşan tarihi, Polybios’un devamı niteliğindedir ancak günümüze eserin çok az bir kısmı kalabilmiştir. Poseidonios’a göre Roma, Stoacılığa özgü olan bütün insanların akraba olduğu anlayışının somutlaşmış haliydi (Howatson, 2015, s. 771).

olmaları sadece kendilerinin değil, Roma'nın da geleceğinin belirlenmesinde pay sahibidir (Momigliano, 1999, s. 38). Roma'nın askeri alanda elde ettiği egemen gücü sağlamlaştırmasını sağlayan en önemli etken iletişimdi ve bu ancak o dönemde Yunan dili ile mümkündü (Hardill, 1998, s. 81). Bu okullarda gramer ve edebiyat çalışmalarını destekleyecek şekilde müzik, felsefe, matematik, geometri, astronomi gibi derslerin de işlendiği bilinmektedir (Cicero, De Oratore. 1.8-12). Cicero'nun artes liberales ya da liberatis disciplina şeklinde Latinceleştirmiş olduğu bu eğitim biçimi her konuda uzmanlık bilgisi öğretmek yerine, genel ilkeleri öğretmekte idi. "Gerçekten benim düşünceme göre, hiç kimse, her türlü önemli konunun ve sanatın bilgisine erişmedikçe tam tamına mükemmel bir orator olamaz" (Cicero, De Oratore. 1.20).

Ancak her ne kadar Roma'da okullar bulunmaktaysa da, eğitim genellikle evde yani okul dışında gerçekleşmekteydi. Özellikle yukarı sınıf ailelerin özel öğretmenler kiralarak ya da satın alarak çocuklarını evde eğittikleri bilinmektedir (Van der Berg, 2000, s. 353). Yunan öğretmenlerden aldırılan özel dersler özellikle temel eğitimde ve gramer eğitiminde kullanılmış olan bir yöntemdi. Bu yolu tercih etmelerinin nedenlerinin başında bir *paterfamilias* olarak yükümlülüklerini yerine getirme yani bir anlamda ailelerinin mevcut statüsünü -ki bu dönemde üst düzey bir aile ise bu statü ancak özel eğitimler tutularak avamdan ayrılabilir ve sürdürülebilir hale gelmiştir- sürdürme isteği sayılabilir. Daha MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelmiş bir olay, oğullarının eğitimini sağlamanın Romalıların geleneğinde olduğunu göstermektedir. Manlius Imperiosus'un oğluna bir erkek çocuğun statüsüne uygun eğitim vermemesi sebebi ile yargılanması olayı bu yükümlülüğü gözler önüne sermektedir. Manlius oğluna karşı sorumluluklarını yerine getirmeyen bir *paterfamilias* olarak suçlanır ve yargılanır. Livius Manlius'a karşı suçlamada bulunan temsilcinin sözlerini şu şekilde aktarır:

"...Ancak Lucius Manlius oğlunun⁸ talihsizliğini, sergilediği şiddetle daha da ağırlaştırmıştır ve onun yavaş çalışan zihninin tıkanmasına neden olmuştur ve o çocukta zerre kadar doğal kabiliyet vardysa da onu da taşra hayatı, kaba saba bir eğitim ve hayvan sürülerinin önünde tutarak onu da yok etmiştir." (Livius, Ab urbe condita, 7.4.4-7). Roma'da oğullarını eğitime imkanına sahipken bunu yapmayan

---

⁸ Titus Manlius Imperiosus Torquatus, dev yapılı bir Galialı ile tek başına savaşmış ve Torquatus ünvanını almıştır. Metinde bahsi geçen babasının yargılanması olayında, bir oğul olarak babasının tarafını tutmuş olması Romalılara özgü *pietas*'a örnek oluşturmuştur (Howatson, 1989/2015, ss. 581-582) ve bu sayede askeri *tribunus* seçilmiş, sonrasında üç kez *consul*'luk görevi yapmıştır.

kişilerin yargılanabiliyor olmasına değinen Livius'a Halikarnassoslu Dionysios'un Roma devletinin aile işlerine karışma yetkisine dair pasajı destek vermektedir (Dionysios, *Romaik Archaeologia*. 20.13.3).

Roma'da özellikle Tarentum Savaşı sonrası (MÖ 282-275) Yunan kültür etkisi artar; zira Roma artık Akdeniz'de Hellenistik doğu devletleri ve Kartaca Devleti'nin yanında yeni bir büyük devlet olarak ortaya. Roma'da öğretmenlik yapmış olan ilk Yunan kökenli kişilerin İtalya'da bulunan ve Yunanca konuşulan kentler içerisinde geldiği anlaşılmaktadır. Bu isimler içerisinde bilinen ilk örnek ise Livius Andronicus'tur (y. MÖ 284-204). Tarentumlu olduğu düşünülen Andronicus, savaş esiri olarak geldiği Roma'da (MÖ 272) M. Livius Salinator'un çocuklarına eğitim vermiştir (Bonnard, 2004: 20). Homeros'un *Odyseia*'sını da Latinceye çeviren Andronicus'un bu çevirisi Roma'da okullarda yaklaşık iki yüz yıl süreyle kullanılmıştır. Andronicus gibi Suetonius tarafından yarı Yunan olarak nitelenen bir başka isim de Ennius'tur (Suetonius, *De Grammaticis et Rhetoribus*, 1.1). Roma'nın erken dönem ozanlarından olan ve aslen İtalya'nın yarı Osk yarı Yunan bölgesi Calabria'dan, Bilge Cato tarafından Roma'ya getirilerek (MÖ 204) Roma vatandaşlığı verilen Ennius (MÖ 239-169), Roma'da Yunancanın ve Yunan kültürünün yayılmasında etkili olmuş isimlerdendir. Yunanca eserler yazmak dışında Roma'da öğretmenlik yapmış olduğu da bilinen Ennius'un, *Annales* adlı Roma tarihini konu alan epik şiiri, Roma okul çocuklarının Roma kahramanlarını, eski Roma erdemlerini öğrendikleri en önemli kaynaklar arasındadır (Cicero, *De Legibus*, II. 23). Yunan kültürü etkisinin Roma'da yaygınlaşması ile Yunanca'nın eğitimlerinde önemli bir yer aldığını gördüğümüz ilk Romalı isimler, Roma'nın tarih yazıcılığını da başlatan ve eserlerini Yunanca kaleme alan yazarlardır. Bunlardan ilki seçkin bir aile olan Fabius soyundan gelen Quintus Fabius Pictor'dur (doğumu MÖ yak. 250). Fabius, tarih yazıcılığı açısından Roma geleneklerinin yanında Yunan geleneklerini de izlemişti ki (Dillery, 2009, s. 78; Demiriş, 2006, s. 21) bu kendisinin Yunan yazını yakından tanıdığını yani MÖ 3. yüzyıl seçkin ailelerinin çocuklarına Yunan kültürü temelli eğitim aldığını göstermektedir. Fabius'un eserinde kaynak olarak 'pontifex' yıllıkları ve aile kayıtları yanında, Yunan tarihçilerden Hellanikos'u (MÖ 5. yüzyıl), Sicilyalı Timaios'u (MÖ 4-3. yüzyıl), Antigonos'u (MÖ 3. yüzyıl), Kardialı Hieronymos'u (MÖ 4. yüzyıl) kullanmış olduğu düşünülmektedir (Demiriş, 2006, s. 22). Fabius Pictor'un eserini Yunanca kaleme almış olması onun Roma siyasetini Yunanlara haklı göstermek amacıyla olduğunu düşündürür (Howatson, 2015, s. 317). Yunanca bir *annales* kaleme almış ikinci isim bu kez *plebes* sınıfından olduğu bilinen (Albrecht, 1992, 302) Lucius Cincius Alimentus'tur. Alimentus'un MÖ

210-209 yılları arasında Roma'nın ilk deniz aşırı *provincia*'sı olan Sicilya'da *praetor*'luk görevi yapmış olduğu ve Hannibal'e esir düştüğü Livius tarafından aktarılmaktadır (Livius, *Ab urbe condita*, 21.38.3). Alimentus'un konumuz açısından önemi ise bir *plebes* olarak Yunanca eser kaleme alabilecek kadar bu dili iyi biliyor olmasıdır; zira eseri, sonraki tarihçilerden Halikarnasos'lu Dionysios ve Polybios tarafından övgüye layık bulunmuştur (Conte, 1999, s. 69; Demiriş, 2006, s. 23). Alimentus'un eğitimine, Yunancayı nerede öğrendiğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmuyor olsa da, *Senatus*'a girmiş ve *praetor*'luk görevi yapmış bir *plebes* olarak, daha MÖ 3. yüzyılda *plebs*'lerin de Yunan temelli eğitim almış olduklarının bir kanıtı olarak gösterilebilir. Alimentus gibi *plebes* sınıftan gelmiş olduğu bilinen diğer bir Romalı tarih yazarı ise Gaius Acilius Glabrios'dur. Glabrios da, öncülleri gibi Yunanca bir eser kaleme almayı tercih etmiştir. Yunancasının çok iyi olduğunu gösteren diğer bir anekdot ise MÖ 155 yılında *Senatus*'ta, Roma'ya gelen üç Yunan filozofun çevirmeliğini yapmış olmasıdır (Demiriş, 2006, s. 23-24). Acilius'un da bu derece iyi Yunanca biliyor olması *plebes* kökenli bir Romalı olarak ailesinin yeni aristokrat sınıftan olduğunu ve ona Yunan temelli bir eğitim aldırması olduklarını göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Romalı olup Yunanca yazan tarihçiler arasında yer alan diğer bir isim ise bu kez soylular sınıfından olan Aulus Postumius Albinus'tur; ki o da iyi derece Yunanca bilgisi ile -her ne kadar kendisi eserinin girişinde Yunanca'daki olası kusurları için özür dilesede (Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, 11.8.2-3; Macrobius, *Saturnalia*, 1.1. 14; Polybios, 40.6.5; Plutarkhos, *Cato* 12) MÖ 168'de Makedonya Kralı Perseus'a elçi olarak gönderilmiştir. Postumius Albinus diğer tarihçilerden farklı olarak Yunan kentlerinde adına dikilmiş anıtlarla onurlandırılmıştır (Cicero, *Epistulae ad Atticum*, 13.30.3; 13.32. 3). Burada ismi geçen Romalı olup eserlerini Yunanca kaleme almış olan tarihçilerden ikisinin *plebes* ikisinin ise *patricii* sınıftan olmaları, çalışmanın başında değinilen sınıflar arası çatışmanın yerini alan yeni sınıfsal farklılığın da bir göstergesidir. Zira, artık *patricii* ya da *plebes* olmak değil, kültürel sermaye (Swartz, 2011, s. 113) oluşturarak statü kazanmak mümkündür ve bunun için eğitilmiş olmak önem kazanmıştır (Calhaun, 2015, s. 79).

Roma'da Yunan etkisinin eğitim alanında bahsi geçen bu değişikliğe direniş gösterenler de olmuştur (Bonner, 2012, s. 245). Bunların başında Bilge Cato (MÖ 234-149) gibi Roma tarihinin şekillenmesinde etkili isimler de bulunmaktadır. Cato, tek suçluyu Yunan etkisi olarak gördüğü toplumsal değişime dair düşüncelerini şu şekilde açıklar:

“İmkanlarımız gün be gün daha iyi ve mutlu yarınlara açılmakta ve yaşam alanımız büyümektedir. Ama tam da ikisi birden, aldatıcı bir cazibeye sahip Yunanistan ve Asya’yı hakimiyet altına alıp, krallarının hazinelerine sahip oluyoruz derken, onların bize sahip olmasından korkuyorum...” (Livius, Ab urbe condita, 34.4).

Bu muhafazakar grup, Yunan etkisine karşı tavrını alternatif bir geleneksel Roma eğitimi vizyonunu yeniden inşa etme girişimleri ile göstermiştir. Bu noktada toplumsal konumlarının muhafazakar tarafta belirlemiş olanların, çocuklarının eğitiminde de aynı yolu izlemeleri, sınıfsal konumlarının yeniden üretimi olarak değerlendirilebilir (Bourdieu, 1977). Scipio’ların da can düşmanı olarak bilinen Cato’nun (Ruebell, 1977, s. 165) hayatı ve edebi eserleri, özellikle de Licinianus’a hitap edenler, bu tartışmaya derinden dahil olmuştur (Le Moine, 1991, s. 345). Cato’nun oğlunu eğitime işini bizzat kendisinin üstlenmiş olduğu bilinir. Ancak bunun için eğitim materyallerine, yani kitaplara ihtiyaç duymuş, ve bunları bizzat kendisi yazmak durumunda kalmıştır ki bu da Latince yazılmış eğitim materyallerinin en azından yetersiz olduğunu göstermektedir. Cato’nun okuma yazmayı öğretmek için oğluna yazdığı *Origines* adlı tarih kitabı bunun ilk örneğidir (Demiriş, 2006, s. 25). Aslına bakılırsa Cato’nun bu eseri yazmaktaki esas amacı sadece oğlunun eğitimi ile sınırlı değildir⁹, o Roma’nın gelecekteki yöneticilerini eğitmek istemiştir (Demiriş, 2006, s. 27). Ancak tüm bu geleneksel Romalılık değerlerine bağlı *paterfamilias* rol modelinin dahi, popüler olandan uzak durması mümkün olmamıştır (Çığır Dikyol, 2021, s. 201). Tüm bu konservatif çabalarına rağmen Cato’nun kendisi dahi Yunanca öğrenmekten geri duramamıştır (Plutarkhos, Cato, XII, 4).

MÖ 2. yüzyılın başlarında mevcut sosyo-kültürel durum hakkında Polybios’un aktarımları önemli veriler sunmaktadır (Polybios, 31.23-24). Roma’nın askeri genişlemesi yanında maddi kaynakların ve kölelerin Roma’ya akışı, Polybios gibi önemli isimlerin de kente gelmesini sağlamıştır. Polybios’un bizzat kendisi Akhaia’lı rehineler arasında Roma’ya getirilmiş bir tarihçidir ve böylece Scipio Africanus’un büyük oğlu P. Scipio’nun çocuklarının özel öğretmeni olarak görev almıştır (Howatson, 2015, s. 848-849). P. Scipio’nun evlat edinmiş olduğu Scipio Aemilianus’un öz babası ise Romalılık değerleri ile Yunan kültürünü bağdaştırmayı bilmiş bir kişi olarak adı anılan Lucius Aemilius

⁹ Ayrıca bu kitabın Porcii aile tarihini de içeriyor olması Cato’nun köklü bir aile geçmişi oluşturma girişiminde bulunduğunu ve amacının bir anlamda ailesinin, gelecek kuşaklar için de statüsünü sürdürmek olduğu düşünülebilir.

Paulus'tur (MÖ y. 230-160). L. Aemilius Paullus, Pydna'da kazandığı zafer sonrası Roma'nın doğu siyasetinin tamamen değişmesi yanında, Roma içinde de özellikle eğitim alanında değişimin hızlandığı söylenebilir. L. Aemilius Paullus, Makedonya kralı Perseus'un kitaplarını kendisine ayırarak özel bir kütüphane kurması ile Hellenistik dönem kültürünü sahiplendiğini gözler önüne sermiş ve bu kültürün Roma'da yayılmasına vesile olmuştur (Howatson, 1989/2013, s.699). Bu noktada üzerinde durulması gereken husus, eğitimin başlıca materyali olan kitapların ve bir kütüphane sahibi olmanın da Roma'da artık bir prestij nesnesi haline gelerek statü simgesine dönüşmüş olmasıdır. Açıkça, savaş ganimeti olarak kitapların sahipliği, zaferden kaynaklanan prestijin ifadesiydi ve maddi mallarla karşılaştırılabilir sembolik bir değer taşıyordu. Yunanca bilgisinin ve Yunanca yazılmış kitapların kültürel sermaye kaynakları olarak görülüyor olmaları ayrıca dikkate değerdir¹⁰. Bu bağlamda, Polybios'un, P. Scipio'nun oğullarının, ailelerinin benzersiz başarılarından ve olağanüstü bir kütüphaneye sahip olmalarından mümkün olduğunca fazla yararlanma istekliliğine tanıklık etmiş olduğunu görüyoruz. Esasen Roma'da, Hellenistik kültür ideallerine sahip, edebiyat ve felsefe severlerin bir araya gelmesini sağlayan kişilerin başında hem öz babasının kütüphanesinden faydalanma hakkına sahip, hem de Polybios'tan eğitim alarak Yunan kültürü ile büyümüş olan Scipio Aemilianus bulunur (MÖ y. 185-129). Scipio Aemilianus ve kardeşi Fabius'un Yunan kültüründen çok etkilenmiş oldukları ve öğrenmeye hevesli oldukları kaynaklarda aktarılır ve bu durumun onların başarılı olmasındaki payı üzerinde durulur (Plut. Vit. Aem. 28.6). Perseus'un kitaplarından oluşan bu kütüphane sayesinde Yunanca metinleri inceleme imkânı bulan Scipio Aemilianus, daha sonra dönemin önde gelen isimlerinden oluşan ve "Scipio Çevresi" adı verilen etkin bir entelektüel çevrenin merkezinde yer almıştır (Dürüşken, 2001, s. 45; Çevik, 2019, s. 61). Böyle bir zümrenin var olduğu görüşünün temelini oluşturan antik yazar ise Cicero'dur (Cicero. De Amicitia. 69). Scipio ve onun gibi düşünenlerin oluşturduğu bu çevre, Latin dünyasının eski Yunan kültürünü benimseyişinin simgesi olarak kabul edilir (Dürüşken, 2001, s. 45). Scipio Aemilianus, Gaius Laelius, Lucius Furius Philus, Spurius Mummius, komedyen Terentius, hicivci Lucilius¹¹, tarihçi Polybios ve filozof Panaitios, Mommsen

---

¹⁰ Bourdieu modern dünya açısından bunları kültürel bilgiler, sahip olunan tablo, müzik enstrümanları, kitaplar gibi kültürel nesnelere ile sahip olunan diplomalar ve sertifikalar olarak sıralar (Bourdieu, 1986, ss. 243-248).

¹¹ Gaius Lucilius (MÖ 180-102) Latin satura (yergi) ozanıdır. Büyük ölçüde Yunan edebiyatı ve Stoa felsefesi etkisinde olduğu bilinir. Lucilius'un saturaları Roma

tarafından bu çevreye dahil olan isimler olarak sayılır (Mommsen, 2009, s. 446). Laelius ve Furius Philus'un Yunan kültürü hayranı olmalarının yanı sıra Latin diline olan sevgileri rhetorica sanatının da bu dönemde gelişmesine katkıda bulunmuştur. Rhetorica sanatı ve gramer çalışmalarına MÖ 2. yüzyılın ortalarına doğru artan bu ilgi, Hellenistik kültür idealinin Romalılık idealleri ile birleşerek, Roma'nın genel kültür anlayışına dönüşmüştür (Dürüşken, 2001, s. 45).

Roma tarihinde önemli isimlerden olan Gracchus kardeşlerin de, Yunan tarzı eğitim aldıkları bilinir (Bonnard, 2004:15). Romalılar için her zaman erdemli bir annenin ideal örneği olarak gösterilen Scipio'nun kızı Cornelia'nın (Howatson, 2005, s. 202) oğulları için Cicero şöyle der: "Gracchus, annesi Cornelia sayesinde çocukken eğitim almaya başladı ve Hellen edebiyatı ile beslendi."(Cicero, De Oratore. 104). Plutarkhos ise Tiberius ve Gaius'un anneleri tarafından dürüst bir şekilde yetiştirilmiş, zeki Romalılar olduklarını ve bunu yeteneklerinden ziyade eğitime borçlu olduklarını aktarır (Plutarkhos, Gracchus, 1.1). Romalılar için övünülecek atalara sahip olmanın ve onlara layık bir hayat sürmenin her daim en önemli statüler olduğundan yukarıda bahsedilmiştir. Tiberius Gracchus örneğinde de bunu görebiliriz. Tiberius Gracchus Numantialılarla, babasının bu halk üzerindeki olumlu izlenimini kullanmak suretiyle MÖ 137'de bir barış anlaşması imzalamıştır. Ancak bu antlaşmasının (Appianos, Bella civilian, 6. 80) Senatus tarafından kabul edilmemesi, sadece Tiberius'un kariyerinin sonu manasına gelmemiş babasının da dürüstlüğü ve şerefine yerle bir olması anlamını taşıyordu; çünkü Roma'da politik bir kariyerin temel unsuru saygınlık idi ve aileler bu saygınlığa yüzyıllar içinde ulaşır, çocuklarının da babalarının düzeyine erişebilmeleri için çaba harcarlardı. Gerçi Senatus'un Tiberius'tan aldığı saygınlığı Roma halkı ona geri vermiş ve önünde başka bir kariyer açılmasına sebep olmuştu. Baker, Tiberius ve Sempronius Gracchus kardeşlerin halkın gözünde babaları ve ölmüş atalarının cenaze masklarını onurlandırdıklarını ifade etmektedir (Baker, 2006/2012, s.84). Gracchus kardeşlerin (Brown, 1947, s. 472) aldıkları eğitimin de katkısı ile Roma'da mevcut sıkıntıyı görmüş olduklarını düşünmek mümkündür. Ancak yapmaya kalkıştıkları reform girişimleri (Diakov & Kovalev, 2008, s. 139), iktidar erkini elinde bulunduran statü grubunun menfaatlerini zorladığından başarısız olmuş ve her iki kardeşin de öldürülmesine sebep olmuştur (İplikçioğlu, 2007, s. 86). Böylece Senatus ve halk arasındaki uçurum daha da büyüyerek, Roma'nın temellerini borçlu olduğu çiftçi sınıfı yok edilmiştir. Böylece

---

İmparatorluğu'nun son dönemlerine kadar yaygın biçimde okunmuştur (Howatson, 2015, s. 555).

yozaşmaya sebebiyet veren temel sorun daha da büyüyerek Roma'da sosyal ve siyasal problemler giderek artmaya devam etmiştir.

Özellikle MÖ 2. yüzyılda Yunanca ve Yunan kültürüne dayalı eğitimin daha çok önem kazanmaya başladığı ve Roma'nın varlıklı ailelerinin, çocuklarının eğitimini geleceğe yatırım olarak görmeye başladıklarını söylemek mümkündür. Hatta bu konunun reklamını yapmak ailelerin itibarını arttırmada kullanılan bir yöntem haline almıştı (Sciarrino, 2011, s. 234). Çünkü ailelerden miras alınan itibarın korunması ve artırılması için gerekli olan şey artık kültürel sermayedir (Swartz, 2011 s. 112). Anlaşılan odur ki, böyle bir rekabet kesinlikle MÖ 2. yüzyıl ile sınırlı kalmamıştır. Benzer rekabetçi eğitim gösterileri, Roma Cumhuriyeti'nin son dönemlerinde ve İmparatorluk Dönemi'nde dahi sürmüştür. Örneğin, Cumhuriyet'in son dönemlerinde kendi eğitiminin kalitesini vurgulamakla yetinmeyerek (Cicero. De veya. 2.1, 3.74), oğlunun ve yeğeninin eğitimine nezaret ederken çektiği acıları da vurgulayan Cicero gibi isimler, bu bağlamda anılması gereken kişilerdendir. Cicero dışında eğitiminlerinden bahseden kişiler arasında Atticus (Cornelius Nepos, Atticus. 1.2-3) ve bu konuda kendi babasının gösterdiği çabaları vurgulayan Horatius (Horatius. Satires. 1. 4. 105-6, 1. 4. 121, 1. 6. 76-7) sayılabilir. Anlaşılan odur ki, Cumhuriyet döneminin sonlarına doğru Yunan kültürünün Roma'daki etkisi artık yadrganmaz olmuş ve bu etkinin görülmeye başladığı ilk dönemlerde yaşanan kimlik bunalımı bir ölçüde aşılmıştır (Dürüşken, 2001, s. 53). Bilge Cato'nun yozaşma olarak gördüğü bu etki (Livius, Ab urbe condita, 34.4) "Erdemlerimizi Roma'dan, kültürümüzü Yunandan almalıyız." (Cicero, De Oratore. 3.137) diyen Cicero tarafından benimsenmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Roma'da MÖ 3. yüzyıl ile başlayan ve MÖ 2. yüzyılda artarak devam eden dönemde, Yunan kültürü ile yakın temasın eğitimi bir statü göstergesine dönüştürmesi süreci özellikle Bourdieu'nun yaklaşımı temel alınarak incelenmiştir. Bilindiği gibi Bourdieu'nun yaklaşımında eğitim sistemi, sosyal alanın hiyerarşik yapısını yeniden üreten kurumsallaşmış bir sınıflandırıcıdır. Bourdieu'nun bu yaklaşımı kültürel sermayenin elde edilmesinde ve aktarılması sürecinde aileye özel bir rol verirken okulların oynayabileceği rolün önemini dikkate almamış olması ve yeniden üretim sürecinde devletin rolünü de yok saymasından dolayı eleştirilmektedir. Ancak bizim çalışmamızın konusunu

oluşturan Roma'nın MÖ 3. ve 2. yüzyıllardaki sürecinde bu eleştiriler göz ardı edilebilir; zira eğitimde aile gerçekten özel bir role sahiptir ve okulların ya da devletin çocukların eğitiminde direkt bir müdahalesinden yani kurumsallaşmasından söz etmek için çok erkendir.

Bahsi geçen yüzyıllarda Roma içinde ve dışında yaşanan olaylar ile bu süreci hazırlayan koşullar ve Roma'nın toplumsal yapısının değişimi ekseninde eğitim sisteminin ve esasen amacının da değişimine tanık olunur. Roma'da krallık döneminden itibaren varlığı bilinen sınıfların bahsi geçen yüzyıllarda çözülmesi esnasında, beklendiği gibi yeni bir statüsel grubun ortaya çıkıyor olması ve bu grubun oluşumunda Yunan tarzı eğitimin önemli bir unsur olarak belirmesi kayda değerdir. Esasen bu yeni dönemde eğitim bir anlamda iktidar mücadelelerinin silahı olarak görülmüş ve 'oyunu okuyabilenler'¹² aile miraslarını koruyup, atalarının övüneceği evlatlar yetiştirmeyi başararak, hem soylarını hem de Roma'yı geleceğe taşıyabilmişlerdir.

Anlaşılan odur ki, Romalılar Hellenistik dünyada etkin olabilmenin yolunu, Yunan kültürünü bilmek ve buna uyum sağlamak olarak görmüşlerdi. Bunun için Romalı seçkinler çocuklarının eğitiminde Yunan dilini ve Yunan hocaları tercih ediyorlardı. Romalı yazarların eserlerini Yunan dilinde kaleme almış olmalarının temelinde de bu yatıyordu; Hellenistik dünyaya Roma'yı Hellen dilinde anlatmak ve bu dünya ile iletişimi en hızlı şekilde sağlamak. Elbette bu noktada Yunan kültürünün zenginliğinden oldukça fazla etkinlenmiş olduklarını da göz ardı etmemek gerekir ; zira mağlup Yunan kültürünün galip Romalılar tarafından üstünlüğü kabul edilip, o kültürü bu derece benimsemelerini açıklayabilmek çok kolay değildir. Romalılar, siyasi hakimiyet kurduğu coğrafyada kültürel anlamda söz söylemeye ve bunun anlaşılmasını sağlamaya çalışırken bunu Yunanca yapmanın daha mantıklı olduğunu düşünmüş olmalıydılar. M.Ö. 203'de ölen Livius Andronicus Yunanların ünlü Odyssea destanını Latinceye çevirmiş M.Ö. 240'da doğan Suetonius'un yarı Yunan olarak nitelediği Quintus Ennius ise ilk Latin epiği Annales'i yazmış olan kişidir. Romalıların eğitiminde de bu destanların, kamu kayıtlarının ve On iki Levha Kanunları'nın kullanılmış olduğu bilinir. Eğitime dair popülerleşen bu eylemlerin sonuçları sadece Roma sınırları dışında değil, Roma içinde de değişimlere sebep olduğu muhakkaktır. Bir anlamda

---

¹² Bourdieu, sporda 'oyunu okumak' olarak kullanılan tabiri 'habitus' kavramı ile anlatırken şöyle bir tanımlama yapmaktadır: Habitus, belli bir durumda yapılması gerekli olan şeye ilişkin bir çeşit pratik kavrayış; yani bir tür geleceği görebilme yeteneğidir (Bourdieu, 1994/2015: 42).

bunu bir kültürel asimilasyon olarak da tanımlayabilmek mümkündür; zira Yunan etkisi sadece eğitim alanında değil sanat, edebiyat, mimari ve hatta dini alanda bile çok açık bir biçimde izlenebilir. Hatta daha önce geleneksel Romalılık statü sembolü olarak kullanılan ölülerin balmumundan masklarının çıkarılması geleneği, yüz çizgilerinin taş ya da mermere aktarılması geleneğini ortaya çıkararak bir anlamda Yunanlaşmıştır. Bu kültürel asimilasyonu tetikleyen tek şey elbette eğitimde yaşanan Yunan etkisi ile sınırlandırılmaz. Bunun tetikleyicisi olan diğer unsurlar, Roma'nın büyüyen toprakları dolayısıyla değişen ekonomik dengeler ve bu büyüme ile farklılaşan toplumsal yapısı olarak sıralanabilir. Cumhuriyet'in son bulmasının başlıca sebeplerinden olacak olan bu ekonomik durum ve toplumda yarattığı yozlaşmanın önüne geçmeye çalışan Gracchus kardeşlerin de Yunan temelli eğitim almış olmaları dikkat çekicidir. Bu dönemde aynı zamanda Roma'nın temellerini oluşturan kavramların da bir değişim yaşadığı görülür. Aile kavramı, *pater* kavramı, Romalılık kimliği, *patricii-plebes* sınıfları arasındaki ayırım vb. gibi kavramların her birinde büyük değişimler yaşanmaya başladığını, Plautus ve diğer komedyacı yazarlarının eserlerinde dahi takip edebilmek mümkündür. Hatta Yunan kültürünün Romalılık değerlerini yozlaştırdığını düşünen Cato'nun aksine, cumhuriyetin son dönemlerinin en önemli isimlerinden biri olan Cicero'nun konuya ilişkin farklı bakış açısı, sonraki dönemlerde Yunan kültürünün ne derece benimsenmiş olduğunu da ortaya koymaktadır: “Erdemlerimizi Roma'dan, kültürümüzü Yunandan almalıyız” (Cicero, De Orat. 3.137). Cicero'nun bu sözleri aynı zamanda Roma Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarına doğru Yunan kültürünün Roma'daki etkisinin hissedilmeye başladığı ilk dönemlerde yaşanmış olduğu anlaşılacak kimlik bunalımının bir ölçüde aşıldığını da göstermektedir.

Ailenin toplumsal yeniden üretimde, yani toplumsal alanın yapısının ve toplumsal ilişkilerin yeniden üretiminde belirleyici bir rol oynadığı göz önünde bulundurulduğunda, Roma'da statü meselesi haline gelen Yunan kültürü temelli eğitimin, bu yeniden üretimdeki önemi daha net ortaya çıkmaktadır. Antik Roma'da bireye saygınlık ve statü kazandıran en önemli kurum ailedir ve anlaşılacak odur ki, aileler kültürel bir prestij ile birlikte toplumsal statülerini sağlamlaştırmak ve hatta bir adım ileri götürmek amacıyla kültürel sermaye kaynaklarını biriktirmek için birbirleri ile mücadeleye başlamışlardır. Bu dönemde kültürel sermaye kaynakları olarak Yunanca bilgisini, Yunanca kaleme alınmış eserleri, Yunan asıllı hocalardan alınmış dersleri belki de listenin başlarına eklememiz gerekmektedir. MÖ 2. yüzyıl itibari ile Yunan kültürünü çocuklarının öğrenmesini isteyen aileler açısından Yunan asıllı öğretmenleri tutmak önemli bir konu haline

gelmiştir. Buna ilaveten ailelerin mevcut statülerini göstermek bağlamında, çocuklarının eğitime ilişkin üstü kapalı biçimde harcadıkları parayı (hangi önemli isimlerden dersler aldıkları gibi) yazılı eserlere dahi konu etmeleri, itibarlarını arttırmak için kullandıkları yöntemlerdendi. Çünkü ailelerden miras alınan kültürel sermaye birikimi -ki bu birikim öncesinde olasılıkla savaşlarda kazanılan başarılar, cursus honorum'da alınan görevler, vb. ile sınırlıydı-bu sayede arttırılabilecektir. Elbette bu sermayeyi biriktirebilmek için öncelikle sahip olunması gereken şey artık soyluluk değil maddi olanaklardı ve ancak bu olanaklara erişim imkanı olan ailelerin çocukları bahsi geçen eğitimi alma şansına sahip olabilirdi. Kısacası, Russell'ın da ifade ettiği gibi, eğitim söz konusu olduğunda, çocukların aldıkları eğitimin nasıl olacağını babalarının toplumdaki konumları belirlemektedir. Roma gibi -ki sözü edilen yüzyıllarda sınıfsal farklılıklar yanında ekonomik eşitsizliklerin yarattığı farklılıkların da boyutu çok büyüktür- eşitsizliklerin olduğu bir toplumda, çocukların yeteneklerinden önce, babalarının serveti ve statüsü ile saygı görmüş oldukları muhakkaktır.

Çocukların eğitiminde geleneksel yolu ya da moda olan Yunan tarzı eğitimi tercih etme noktasında, ailelerin bu seçim pratiklerinin sınıfsal konumlarının yeniden üretimi ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Cato örneğinden hareketle, Yunan kültürüne karşı direnç gösterenlerin ve Roma'nın geleneksel değerlerinin savunucusu rolünü benimseyen ailelerin, çocuklarının eğitiminde de geleneksel yolu izlemeye çabalamaları esasen bu sınıfsal konumlarının yeniden üretimidir. Aynı duruma dair karşı uçtan bir örnek ise Scipio ailesinin çocuklarının eğitimlerinde izledikleri Yunan tarzı sistem olarak gösterilebilir. Bu örneklerde, bireylerin toplumsal konumlarını nasıl algıladıklarına ve bu konumun toplumun diğer bireyleri tarafından nasıl algılandığına dair çıkarımlar yapabilmek mümkündür. Roma'nın erken dönemlerinde sınıfsal farklılıklar üretim ilişkileri çerçevesinden ele alınırken, yeni oluşan elit sınıf statü farklılıklarını tüketim pratikleri ve itibar ekseninde oluşturmaktaydı. Bu bakımdan kazanılmış statünün bu dönemde öneminin artmış olduğunu düşünmek çok yanlış olmayacaktır ve bu sebeple eğitim, yeni dönemin sağlayacağı fırsatlardan faydalanmak için önemli bir kaynak olarak düşünülmüş olmalıdır. Zira, Doğu'nun giderek bir zenginlik ve prestij kaynağı olarak görüldüğü bu dönemde, Nobilior, Paullus ve hatta Cato'nun dahi oğullarının eğitimine dahil ettiği Hellenistik eğitim unsurları, çocuklarının statü ve başarısının sergilenmesi için önemli bir platform sağlamış olmalıdır. Bu dönemde, eğitim öncelikle siyasi alanda söz sahibi olmayı sağlayacak ve Hellenistik dünyanın idaresi ve zenginliklerinin bölüşümünde daha fazla pay kazandırabilecektir. Değişen dünyaya uyum sağlayabilmek ve iyi bir toplumsal

konum elde etmek için Romalılar, artık doğuştan sahip oldukları statüleri ile yetinmenin yeterli olmayacağını farkındaydılar ve eğitimin bu yeni düzende gerekli olduğunu ve kültürel sermaye birikimine yatırım yapmaları gerektiğini anlamışlardı. Bu eğitimi çocuklarına sağlayabilen aileler, toplumsal hiyerarşinin zaten üst kısmında yer alan, yoğun ekonomik sermayeye sahip ailelerdi ve mevcut konumlarının korunmasında eğitime yatırım yapmayı tercih etmişlerdi. Bu bir anlamda Roma açısından yeni toplumsal farklılaşmayı sağlayacak yeni bariyerler yapma girişimi olarak da değerlendirilebilir. Bu yeni bariyeri aşmanın tek yolu ise daha fazla kültürel sermayeye sahip olmak ile mümkün olabilecekti.

Sonuç olarak, statü kavramından hareketle Roma Cumhuriyet Dönemi'nde yaşanmış olan toplumsal değişimin eğitim boyutunda ele alındığı bu çalışmada, Romalıların Yunan kültürü etkisi ile eğitime eskiye nazaran çok daha fazla önem verdikleri anlaşılmaktadır. Bunun başlıca sebebi Roma'nın Hellenistik dünyada egemen güç olması ve dolayısıyla Yunan kültürü ile daha fazla etkileşimde bulunma şansı yakalaması ise de Roma içerisinde yaşanmış olan toplumsal sınıf ayrımının yasalarla eşitlenmiş olduğu bir dönemde, yeni sınıfın sınırlarını belirleme çabalarına sağladığı katkı da önemli nedenler arasındadır. Yeni statü grubunun oluşturduğu bu sınırların ilk belirleyicisi ekonomik temelli olsa da, eğitim de bu üst sınıf ailelerin iktidar oyununda rekabeti tetikleyen önemli faktörlerden biri olmuştur. Roma'nın geleneksel yapısında mevcut aile adını sürdürme ve bu ada layık olma yükümlülüğünün de baskısı ile bu değişim sürecinin gerekliliği olarak görülen Yunan temelli eğitim ön plana çıkmış ve Romalı aileler için bir statü göstergesi olarak da kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

Aktay, Y. (2014), Pierre Bourdieu ve Bir Maxwell Cini Olarak Okul, *Ocak ve Zanaat*, 3. Baskı. (Çeğin, Güney, Emrah Göker, Alim Arlı ve Ümit Tatlıcan, Der.). İstanbul: İletişim Yayınları. 473-499.

Albrecht, M. von. (1992). *Geschichte der römischen Literatur*. Cilt I-III. Bern.

Appianos, *Bella civilia*. Appian's Roman history. I-IV. (H. White, Çev.) Cambridge, 1912.

Baker, S. (2012). *Eski Roma. Bir imparatorluğun yükselişi ve çöküşü*. (Ekin Duru, Çev.). İstanbul: Say Yayınları. (Orjinal basım yılı 2006).

Beard, M. (2018). *SPQR. Antik Roma tarihi.* (İrem Sağlamer, Çev.). İstanbul: Pegasus. Bonnard, A. (2004). *Antik Yunan uygarlığı I.* . (K. Kurtgözü, Çev.). İstanbul: Evrensel basım yayın.

Bonner S. F. (1986). *Education in Ancient Rome.* Cambridge: University Printing House.

Bonner, S. F. (2012). *Education in Ancient Rome. From the elder Cato to the young Pliny.* New York.

Bourdieu, P., (1977). Cultural reproduction and social reproduction. *Power and Ideology in Education.* New York: Oxford University Press.

Bourdieu, P., (1986). The forms of capital. *Handbook of Theory and Research for the sociology of education.* (J. G. Richardson, ed.). s. 241-258. New York: Greenwood Press.

Bourdieu, P. (1988). *Language and symbolic power.* Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, P. (2015). *Pratik nedenler: Eylem Kuramı üzerine.* (Hülya Uğur Tanrıöver, Çev.). İstanbul.

Bourdieu, P. & Passeron, J. C., (1996). Reproduction in education. *Society and Culture.* Londra: Sage.

Brown, T. S. (1947). Greek influence on Tiberius Gracchus. *The Classical Journal.* Vol. 42. No. 8. 471- 474.

Calhaun, C. (2015). Şimdiki zamanın sosyolojik analizi için tarihsel sosyolog olarak Bourdieu. *Bourdieu ve Tarihsel Analiz.* (Özlem Akkaya, Çev.). s. 65-111. Heretik.

Cato, *Contra Ser. Galbam ad milites,* ORF

Cicero, *Cato maior de senectute.* İhtiyarlık. (A. Sarıgöllü, Çev.), İstanbul, 1951.

Cicero, *De Oratore.* On the Orator. Books 1-2. (E. W. Sutton, H. Rackham, Çev.). Loeb. 1942.

Cicero, *De Re Publica.* Devlet üzerine. (Cengiz Çevik, Çev.) ,2014.

Cicero, *De Legibus.* Yasalar üzerine. (Cengiz Çevik, Çev.) İstanbul, 2016.

Cicero, *De officiis*. Yükümlülükler üzerine. (Cengiz Çevik, Çev.) Türkiye İş Bankası. İstanbul.

Cicero, *De Amicitia*. Dostluk üzerine. (Çiğdem Dürüşken, Çev.) İstanbul: Homer. 2005.

Cicero, *Epistulae ad Atticum*. Letters to Atticus. 4 Volumes.(D. R. Shackleton Bailey, ed.). Loeb. Cambridge, 1999.

CIL *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Berlin: Brandenburg Academy of Sciences and Humanities.

CIL-1².15. Erişim adresi: <http://www.attalus.org/docs/cil/epitaph.html>.

Corbeil, A. (2001). *Education in the Roman Republic: Creating traditions. in Education in Greek and Roman antiquity*. (Ed.) Yun Lee Too. Brill. Leiden.

Conte, G. B. (1999). Latin literature. A History. (J. B. Solodow, Çev.). London: Baltimore.

Cornelius Nepos, *Atticus*. (Albert Fleckeisen, Ed.). Leipzig. 1886. Erişim adresi: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Nep.%20Att.%2016&lang=original>

Çevik, C. C. (2019). *Roma'da Siyaset ve Felsefe: Cumhuriyet Dönemi*, İstanbul.

Çığır Dikyol, D. (2021). Bilge Cato'nun siyasi kariyerinde Pater kavramının önemi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 11/21. 19s.199-227

Çığır Dikyol, D., Şar İşbilen, E. (2018). Antik Roma toplumunda kadın ve eğitim. *Kutadgu Bilig*. 37. S.459-479.

Demiriş, B. (2006). *Roma yazınında tarih yazıcılığı*. İstanbul: Ege Yayınları.

Diakov, V.; Kovalev, S. (2008). *İlkçağ Tarihi Cilt. 2. Roma*. (Çev.) Özdemir İnce. Yordam Kitap.İstanbul.

Dillery, J. (2009). Roman historians and the Greeks: Audiences and models. *The Cambridge companion to the Roman Historians*. ed. Andrew Feldherr. s.77-108.

Dionysios, *Romaike Archaeologia*. The Roman Antiquities of Dionysius of Halicarnassus. Ed. and trans. by E. Cary. I-VII. London. 1937-1950. The Loeb Classical Library.

Dürüşken, Ç. (2001). *Roma'da Rhetorica eğitimi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Ellis, L. & Anthony W. H. & Malini R. (2018). *Handbook of Social Status Correlates*, United Kingdom: Academic Press.

Forsythe, G. (2005). *A critical history of Early Rome: From Prehistory to the First Punic War*, University of California Press.

Gardner, J. F. (1998). *Family and Familia in Roman Law and Life*, Oxford:Clarendon Press.

Gardner, J. F. (2012). *Roma Mitleri*, Çev. Salim Korkmaz, Ankara: Phoenix Yayınları.

Gellius, Aulus, *Noctes Atticae*, Kullanılan metin ve çeviri: *Attic Nights*, ed. John C. Rolfe, Harvard University Press, London,1927.

Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. Haz.: Hüseyin Özel, Cemal Güzel. Ankara: Ayraç Yayınevi.

Gruen, Erich, S. (1992). *Culture and national identity in Republican Rome*. Cornell University Press.

Hardill, A. W. (1998). To Be Roman, Go Greek Thoughts on Hellenization at Rome, *Modus Operandi: Essays in Honour of Geoffrey Rickman*, BICS, s. 81.

Holliday, P. J. (2002). *The Origins of Roman historical commemoration in the Visual Arts*, Cambridge: Cambridge University Press.

Horatius, *Satires, Satires*, Book I, Ed. Emily Gowers, Cambridge University Press, 2012.

Howatson, M. C. (2015). *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, Çev. Faruk Ersöz, Kitap Yayınevi, İstanbul.

İplikçioğlu, B. (2007). *Hellen ve Roma tarihinin anahatları*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Joyal, M. McDougall, I. &Yardley, J.C. (2009). *Greek and Roman Education*, London

LeMoine, Fannie. J. (1991). "Parental gifts: Father—son dedications and dialogues in Roman Didactic Literature", *Illinois Classical Studies*, 16, ½, 337-366.

Linton, R. (1936). *The Study of Man*. New York: Appleton Century Company, Inc.

Livius, *Ab Urbe Condita*. Roma tarihi. Şehrin kuruluşundan itibaren. I-II. (S. Şenbark, Çev.), İstanbul, 1992-1994.

Macrobius, *Saturnalia*. Saturnalia. (J. Willis, Ed.) I-II. Stutgard-Lipsae, 1994.

Marshall, G. (2020). *Sosyoloji sözlüğü*. çev. Oshan Akınhay ve Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat.

Millar, F. (1984). The political character of the Classical Roman Republic, 200-151 BC, *JRS* 74: 1-19.

Millar, F. (1986). "Politics, persuasion and the people before the social war (150-90 BC)", *JRS* 76: 1-11.

Miller, G. (2012), *Tüketimin evrimi: Cinsiyet, statü ve tüketim*. (Gülçin Vardar, Çev.) İstanbul: Alfa Basım.

Momigliano, A. (1999). *Alien wisdom: The limits of Hellenization*, Cambridge University Press, New York.

Mommsen, T. (2009). *The history of Rome*, çev. William P. Dickson, C. 3, Cambridge University Press, 2009, New York, s. 446. Petron. Sat. Petronius Smith, M. S. (1975) *Petronii Arbitri Cena Trimalchionis*, Oxford.

Polybios, *Historiai*. The Histories. (William Roger Paton, Çev.), Loeb, Harvard University Press, 1927.

Plautus, *Bacchides*. *The Comedies of Plautus*. (Henry Thomas Riley, London, G. Bell and Sons, Çev.), 1912.

Plinius. *Naturalis Historia*. The Natural History. (John Bostock, Çev.). Erişim adresi: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Plin.+Nat.+toc>.

Plinius. *Epistulae*. *Genç Plinius'un mektupları*. çev. Levent Keskin. *Doğu Batı*. Ankara.

Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*. Gracchus Kardeşler. (Sema Sandalcı, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları. 2001.

Plutarkhos. *Bioi Parelleloi*. Hayatlar. Aristides-Cato Maior. (Ayşen Sina, Çev.), Ankara: Hel Yayıncılık, 2014.

Plutarkhos, *Bioi Paralelloi*. Yaşamlar. Theseus-Romulus. (Meriç Mete, Çev.), İdea, 2015.

Plutarkhos, *Bioi Paralelloi*. Yaşamlar. Demosthenes-Cicero. (Io Çokona, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.2020.

Plutarkhos, *Bioi Paralelloi*. The Paralel Lifes. Life of Aemilianus. Loeb, 1918. Erişim adresi: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Aemilius.html>

Prayon, (2019). Etrüskler. (Firuzan Gürbüz Gerhold, Çev.) .İstanbul: Alfa. (Orjinal basım tarihi 2010).

Ruebel, J.S. (1977). Cato and Scipio Africanus. *The Classical World*. Vol. 71. No.3. 161-173.

Russell, B. (2017). Eğitim ve Toplum Düzeni. (Şebnem Duran, Çev.). İstanbul: Bgst Yayınları. (orjinal eser baskı tarihi 1932).

Sachers, E. (1949). “Pater Familias”, *RE*. ed. Georg Wissowa–Wilhelm Kroll–Karl Mittelhaus, Alfred Druckenmüller Verlag, 2121-2157, Stuttgart.

Sağ, V. (2003). Toplumsal değişim ve eğitim üzerine. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*. Mayıs, 27/1.

Saller, R.P. (1986). Patria Potestas and the Stereotype of the Roman Family. *Continuity and Change 1*, 7-22.

Sciarrino, E. (2011). *Cato the censor and the beginning s of Latin prose: From poetic translation to elite transcription*, The Ohio State University, Columbus.

Smith, W. A. (1969). *Ancient education*. New York: Philopical Library.

Suetonius, *De Grammaticis et Rhetoribus*. Gramerciler ve Retorik ustaları üzerine. (Bedia Demiriş, Çev.), İstanbul: Homer kitabevi, 2006.

Swartz, D. (2011). *Kültür ve iktidar, Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*, İstanbul: İletişim Yayınları. (Çev. Elçin Gen)

Tacitus, *Dialogus de Oratoribus*.A Dialogue on Oratory. (Alfred J. Church, W. Jackson Brodribb, Ed.). Erişim adresi: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0082>

Van der Berg, R. (2000). The Role of education in the social and legal position of women in Roman society. *Revue Internationale de Droits del'Antiquite*. XLVII, 351-364.

Weber, M. (1922). *Economy and Society*. (G. and C. Wittich, ed.), CA: University of California Press.

Weber, A. (2010). Marx, Weber ve Sınıf. *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*, 2. Baskı (Günseli Altaylar, Çev.). s. 295-303. İstanbul: Say Yayınları.

Wheeler, M. (2016). *Roma sanatı ve mimarlığı*. Çev. Zeynep Koçel Erdem. İstanbul: Homer Kitabevi.